

Henryk Rutkowski

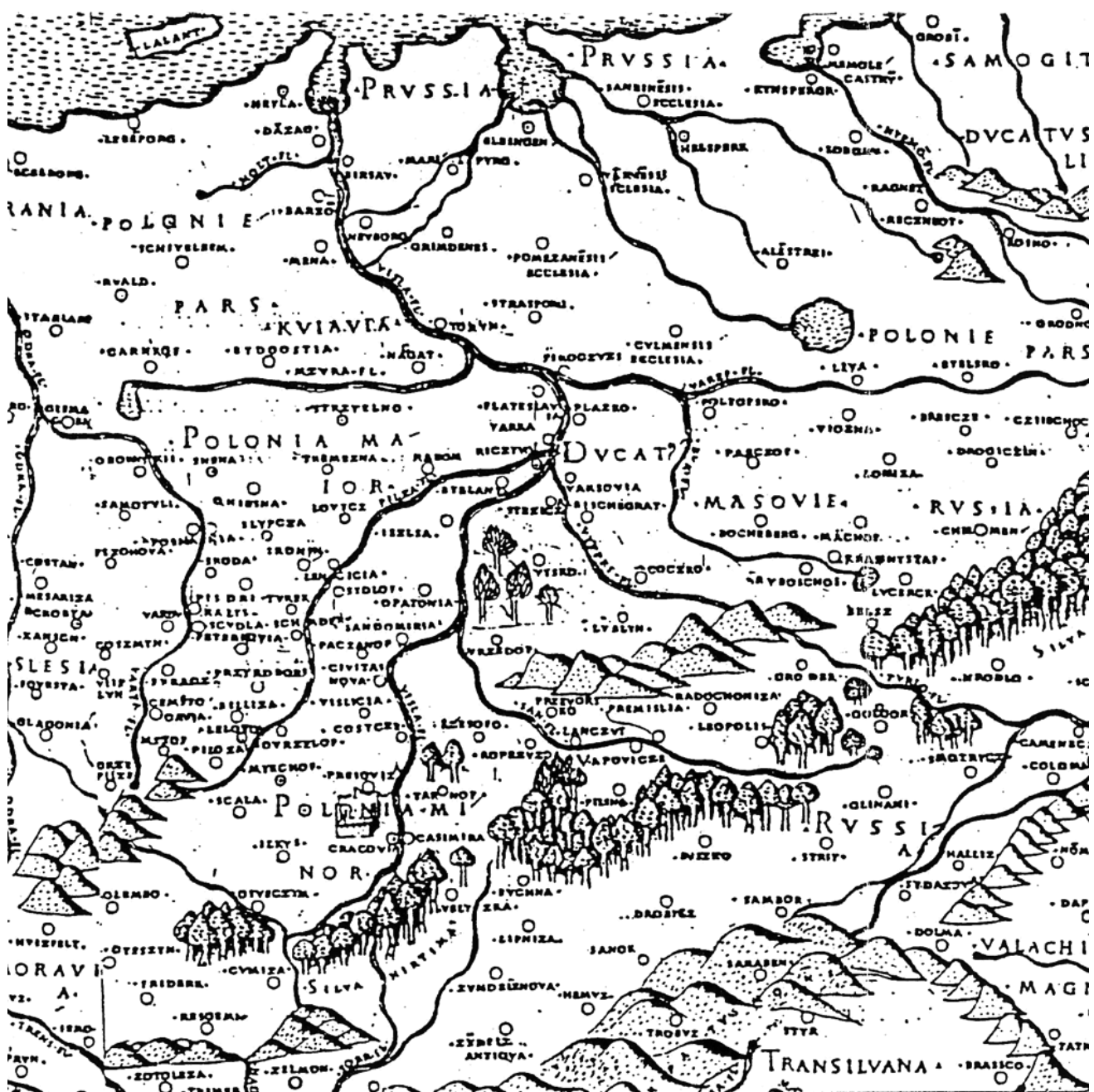
Kartografia
wschodniej Wielkopolski
do początku XIX wieku

Przedmiotem zainteresowania jest terytorium województwa kaliskiego na dawnych mapach, z których tylko późniejsze przedstawiają granice województw Rzeczypospolitej przed rozbiorami. Referat zajmuje się przede wszystkim kartografią z XVI w. Na 6 wybranych mapach z tego stulecia występują w sumie 43 miejscowości woj., kaliskiego (40 miast i 3 wsie). Zostały one pokazane na mapie zbiorczej (mapa 1). Wyróżniono te osiedla, które znajdują się na znanym fragmencie mapy Polski Wapowskiego z 1526 r., i dodano nazwy z tej mapy.

1. Mapa zbiorcza sporządzona przez Elżbietę Rutkowską

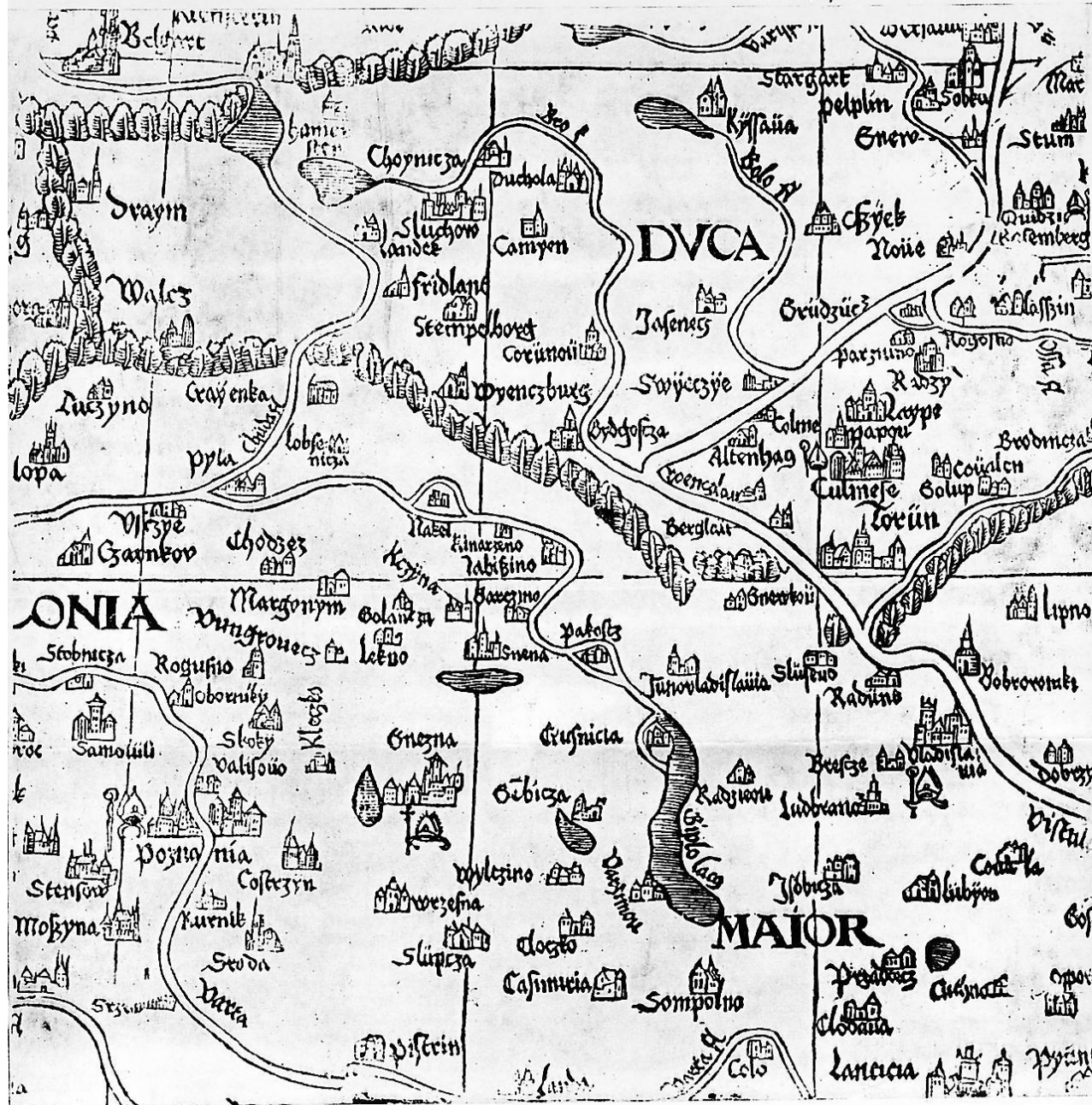

W starożytnej Geografii Klaudiusza Ptolemeusza, wydanej w Rzymie w 1507 r., znajduje się pierwsza drukowana mapa Europy Środkowej, która zawiera nazwę Polski w tytule (mapa 2). Została opracowana przez Marco Beneventano na podstawie wcześniejszej mapy Franciszka Rosellego. Kiedy były już wysztychowane płyty miedziorytu, ulepszeniem wschodniej połowy mapy zajął się Bernard Wapowski, ale jego poprawki i uzupełnienia mogły być tylko ograniczone. Na obszarze woj. kaliskiego do 2 miast przejętych z mapy Rosellego (Gniezno, Pyzdry) Polak dodał 7 miast (Kalisz, Koźmin, Słupca, Środa, Konin, Trzemeszno, Żnin) i wieś Szkudła w pobliżu Kalisza. Gdyby nazwa Nacgat w okolicy Kujaw miała oznaczać Nakło, mapa zawierałaby wszystkie ośrodki powiatów z wyjątkiem Kcyni. Z 8 miast województwa obwarowanych przynajmniej częściowo murami występuje 7 (Kalisz, Środa, Słupca, Pyzdry, Konin, Gniezno i Żnin, brakuje Stawiszyna).

2. Mapa Europy Środkowej wydana w 1507 r. przez Marka Beneventano z uzupełnieniami Bernarda Wapowskiego

Bernard Wapowski był wybitnym uczonym, w 1516 r. został zaliczony w poczet sekretarzy Zygmunta Starego, a następnie pełnił funkcję królewskiego historiografa. Jego głównym dziełem kartograficznym była wielka mapa Polski, wydana jako drzeworyt w Krakowie w końcu 1526 r. Mapa ta zaginęła i poza ułamkami oryginału jest znana tylko ze świadectw pośrednich. Zachowany (do 1944 r.) fragment wielkopolsko-pruski obejmuje większą część woj. kaliskiego, ale bez rejonu Kalisza (mapa 3). Na tym terenie Wapowski oznaczył 30 miejscowości, a właściwie 30 miast (z nich Gołańcz była wcześniej miastem, w XVI w. traktowano ją przeważnie jako wieś).

3. Mapa Polski Bernarda Wapowskiego z 1526 r. – zachowany fragment wielkopolsko-pruski

Czołowy twórca kartografii nowożytnej Gerard Mercator, działający w nadreńskim Duisburgu, w 1554 r. wydał mapę Europy, do której opracowania wykorzystał mapę Polski Wapowskiego. Na terytorium woj. kaliskiego występuje 15 miast (mapa 4).

4. Mapa Europy Gerarda Mercatora z 1554 r. – wydanie drugie z 1572 r.

Pierwsza mapa Polski opracowana przez Polaka, która zachowała się w całości, była dziełem Wacława Grodeckiego. Stanowi ona przeróbkę, a właściwie redukcję mapy Wapowskiego. Została wydana w Bazylei zapewne w 1562 r. Na interesującym nas obszarze występują 24 miejscowości oraz 2 znaki bez nazw (może miały oznaczać Stawiszyn i Łabiszyn?). Środa jest zlokalizowana na miejscu pominiętego Śremu (mapa 5).

5. Mapa Polski Wacława Grodeckiego wydana zapewne w 1562 r.

Andrzej Pograbka był autorem mapy wydanej w Wenecji w 1570 r. (mapa 6). Jest to przeróbka mapy Grodeckiego z niewielkimi uzupełnieniami osadnictwa (w woj. kaliskim Pograbka dodał 2 miejscowości).

6. Mapa Polski Andrzeja Pograbki z 1570 r.

W atlasie Mercatora z 1585r. znajduje się mapa Polski i Śląska (mapa 7). Jej zasięg w odniesieniu do naszego państwa wyznaczyły Wielkopolska i Małopolska. Z obszaru woj. kaliskiego kartograf uwzględnił 31 miejscowości.

Mercator, Grodecki i Pograbka – z terenu tego województwa na zachowanym fragmencie mapy Wapowskiego – pominęli 7 miast, w tym ośrodek powiatowy Kcynię, ale nie dodali żadnej miejscowości. Obraz Polski utworzony przez „ojca kartografii polskiej” pozostał bardzo długo niezastąpiony.

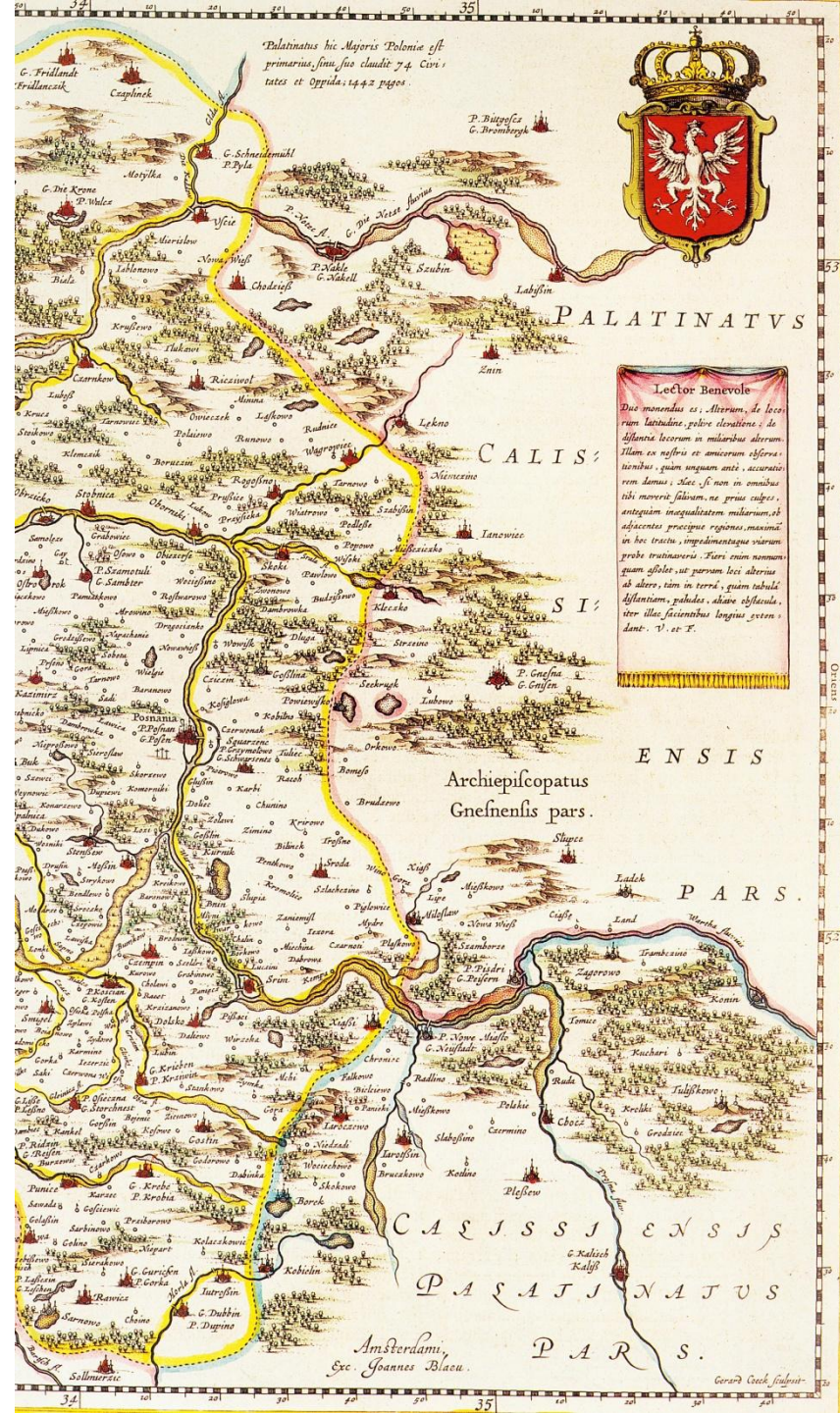

7. Mapa Polski Gerarda Mercatora z 1585 r.

G. (Gotfryd? Jerzy?) Freudenhamer, lekarz z Poznania, opracował z pomocą przyjaciół mapę województwa poznańskiego, która została wydrukowana w Amsterdamie w 1645 r. (mapa 8). Na wschód od tytułowego obszaru autor przedstawił wybrane części woj. kaliskiego – w różnym stopniu szczegółowości. Tutaj oznaczył 26 miast i niektóre wsie. Zasadniczym błędem mapy jest włączenie do woj. poznańskiego pogranicza woj. kaliskiego z 6 miastami (Środa, Bnin, Kórnik, Skoki, Wągrowiec, Mieścisko).

8. Mapa województwa poznańskiego
G. Freudenhamera z 1645 r. – wydanie
późniejsze

Po wielu wiekach istnienia woj. kaliskiego w niezmiennym zasięgu, w 1768 r. wydzielono z niego 3 północne powiaty tworząc z nich woj. gnieźnieńskie. Taki stan jest przedstawiony na „Carte de la Pologne”, którą wydał w 1772 r. w Paryżu Giovanni Battista Antonio Rizzi-Zannoni. Była to najlepsza mapa Rzeczypospolitej przed rozbiorami, jaka została wydana drukiem. Rysując zachodnią granicę województw kaliskiego i gnieźnieńskiego kartograf powtórzył błędy Freudenhamera (mapa 9).

9. Mapa Rzeczypospolitej G.B.A. Rizzi-Zannoniego z 1772 r.

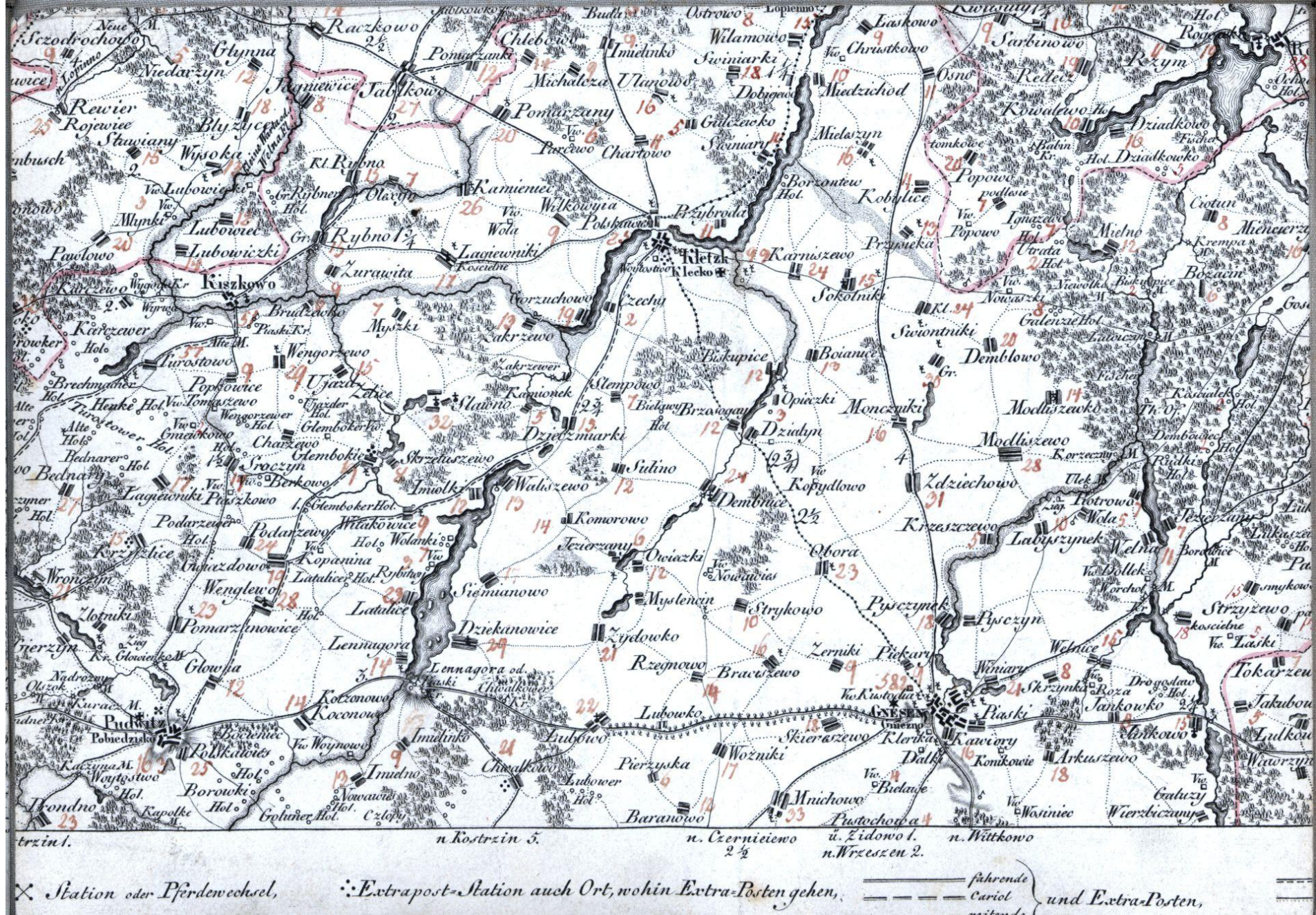
Karol Perthées, nadworny kartograf króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, opracował serię map poszczególnych województw Korony w granicach po I rozbiorze. Mapę woj. kaliskiego sporządził po 1798 r. i nie została ona wydrukowana (mapa 10).

10. Mapa województwa kaliskiego Karola Perthésa opracowana po 1798 r.

W przeciwieństwie do wcześniejszej kartografii, mapy pruskie z początku XIX w. mają dokładność zbliżoną do dokładności map topograficznych z XX w., dlatego mogą służyć jako źródła kartograficzne w pracach nad atlasem XVI w. – i w zakresie rekonstrukcji środowiska geograficznego, i do lokalizowania osiedli. Dla dawnego woj. kaliskiego jest to przede wszystkim mapa Prus Południowych Dawida Gilly wydana w Berlinie w 1802/1803 r. (mapa 11).

11. Mapa Prus Południowych Dawida Gilly z 1802/1803 r.